

Erik Moberg ©:

Leif Lewins bok ”Statsvetenskapens grunder”

Förlaget Studentlitteratur gav 2015 ut boken ”Statsvetenskapens grunder” av Leif Lewin – skytteansk professor emeritus i vältalighet och statskunskap vid Uppsala universitet. Lewin konstaterar inledningsvis att statsvetenskapen vid världens universitet, efter ämnets kraftiga expansion sedan 1945, riskerar att falla sönder i sina beståndsdelar. Lewin menar att detta är olyckligt och att ämnet har allt att vinna på att hållas samman. ”Mitt syfte med denna bok har därför varit”, skriver han (sid. 6), ”att söka hitta det som förenar. Vad är essensen i vårt ämne? Vad är ’statsvetenskapens grunder’?” Boken är liten till formatet – cirka 100 sidor – och har följande fem kapitel: 1 Samhällskontraktet, 2 Allas krig mot alla, 3 Diktaturen, 4 Välfärdsstaten, 5 Demokratin och 6 Ansvar och demokrati. Och, skriver Lewin (sid. 6): ”Samarbetsproblemet utgör ... den röda tråd som förenar de sex kapitlen och utgör, om man vill spetsa till det och tala i singularis, statsvetenskapens själva ’grund’.”

Att statsvetenskapsämnet successivt fragmenterats allt mer, och att detta är en olycka, är det lätt att hålla med om. Lewins ambition är därför god. Så låt oss se hur han lyckas fullfölja den. Redan från början blir man emellertid då misstänksam. Där heter det så här (sid. 5):

”Politisk makt är och förblir till sin karaktär densamma oberoende av på vilken nivå den utövas. Förre statsministern Göran Persson uttryckte det så vid ett seminarium på min institution i början av 2000-talet, att världen är som Katrineholm. Till syvende og sist handlar politik om hur en handfull beslutsfattare sitter runt ett bord och resonerar sig fram till ett beslut. Rollerna är desamma vare sig man befinner sig i en kommun eller i världssamfundet: någon är principfast, någon annan rolighetsminister, någon söker kompromisser, någon har en hemlig agenda.”

Detta låter märkligt. Politisk makt skulle alltså vara likadan på vilken nivå den än utövas, inte bara i Katrineholm och i världssamfundet – vad nu det är för något – utan även i alla sinsemellan olika typer av stater eller nationer däremellan. Menar Lewin verkligen det? Vem är till exempel rolighetsminister i Zimbabwe, eller i Sverige för den delen?

Men kanske skall detta inte tas på allvar. Kanske är det bara en rolighet. Låt oss istället se hur Lewin presenterar de centrala begreppen ”stat” och ”politik”. Statsvetenskapens centrala studieobjekt bör ju rimligen vara stater – om inte så borde ämnet byta namn. Men begreppet ”politik” är lika centralt. Det ämne som i vissa länder heter statsvetenskap (eller direkta översättningar därav) heter ju i ett antal andra länder ”political science”, det vill säga vetenskapen om just politik.

Och Lewin länkar också ihop de båda begreppen. Han skriver till exempel så här på ett tidigt stadium i boken (sid. 11): ”I tidernas början fanns

ingen politik. Människorna strövade fritt omkring i ett naturtillstånd och försåg sig med det som naturen bjöd. Men hela tiden fanns ett hot: i konkurrensen om naturens gåvor riskerade människor att bli skadade eller rent av dödade. I ursprungssituationen rådde ett 'allas krig mot alla'. För att skydda sig mot sådana överfall började människorna samarbeta. De slöt sig samman i grupper och överlämnade sina rättigheter till gruppen mot att gruppen lovade att försvara var och en som blev angripen. Så föddes staten, eller – om man så vill – politiken. Politiken etablerades med andra ord genom ett kontrakt, varigenom människorna köpte sig trygghet genom att avstå från sin frihet.”

Detta långa citat innehåller flera saker av intresse. Jag börjar med själva begreppen ”stat” och ”politik”. De ges en viss innebörd även om den inte är särskilt exakt. Och intressant är då att Lewin, beträffande staten, aldrig blir exaktare än just här. Han skriver till exempel aldrig något om det våldsmonopol som enligt en vanlig uppfattning – och sedan Max Webers introduktion av idén – karakteriserar staten. Beträffande begreppet ”politik” tillförs dock några nyanser, låt vara egenartade, till vilka jag återkommer.

Av intresse i citatet är också den bild av staters tillkomst som det ger, nämligen genom ”kontrakt”. Och detta sker med visst eftertryck. Efter den sista meningen med ordet ”kontrakt” i citatet ovan tillfogar Lewin nämligen omedelbart följande mening: ”Detta var den bild som under 1600- och 1700-talen tecknades inom naturrätten, alltjämt en oöverträffad inspirationskälla för den statsvetenskapliga forskningen.” Föreställningen om ett kontrakt är uppenbarligen central för Lewin. Det är inte bara så att bokens första kapitel, från vilket citaten ovan hämtats, har titeln ”Samhällskontraktet”. Han återkommer också flera gånger till saken. Och han ger aldrig någon annan bild av staters uppkomst, och beskriver än mindre någon mera detaljerad mekanism eller något orsakssammanhang. Man tycker sig alltså kunna dra slutsatsen att samhällskontraktet, enligt Lewin, är den enda, eller åtminstone särklassigt vanligaste, grunden för staters tillkomst. Men så är det kanske ändå inte. Plötsligt (sid.19) retirerar han till positionen att ”[v]erkligt eller fiktivt är samhällskontraktet en utmärkt pedagogisk utgångspunkt för en diskussion om statsvetenskapens grunder”.

Detta är minst sagt anmärkningsvärt. Till att börja med verkar det inte särskilt välbetänkt att ta en fiktion som utgångspunkt för diskussionen om statsvetenskapens grunder. Och dessutom står föreställningen om ett samhällskontrakt i skarp konflikt med vad som efter Mancur Olsons pionjärinsats kallas för det kollektiva handlandets logik. Stater kan, enligt denna logik, inte bildas på detta sätt. Olson skriver själv, apropå teorin om samhällskontrakt, att ”[t]here is no case in the historical record that I can find where any substantial population has, through voluntary collective action of any kind, established a peaceful order” (*Power and Prosperity*, sid. 90). Detta är så vitt jag förstår, efter noggranna egna historiska genomgångar, riktigt. Men anser Lewin att det är fel måste han rimligen ändå argumentera för den uppfattningen,

vilket han inte gör. Han nämner inte ens Mancur Olson, och för den delen inte heller Samuel Finer, författaren till det monumentala arbetet *The History of Government*. Han säger inte heller något om att olika typer av stater, till exempel diktaturer och representativa demokratier, kan ha, och av allt att döma har, tillkommit på mycket olika sätt.

Så tillbaka till begreppet ”politik”. ”Politik består”, skriver Lewin (sid. 13), ”av kollektiva beslut, som är bindande för alla i gruppen. Vill man tala om ’demokratisk politik’ eller kort sagt ’demokrati’ får man ändra slutet av meningen och säga att besluten är bindande för alla ’som varit med och fattat dem.’” Alltså, och för att tolka Lewin så välvilligt och tydligt som möjligt:

- Icke-demokratisk politik består av kollektiva beslut, som är bindande för alla i gruppen.
- Demokratisk politik består av kollektiva beslut, som är bindande för alla som varit med och fattat dem.

Vad betyder detta? Den första satsen gäller uppenbarligen diktaturer och vi kan koncentrera oss på den. Redan påståendet att politik där består av kollektiva beslut är minst sagt underligt. Att diktatorer fattat beslut på egen hand har förekommit vid oräkneliga tillfällen i världshistorien. Antingen måste man därför förneka detta uppenbara sakförhållande, eller också måste man säga att just detta beslutsfattande i diktaturer inte är politik. Politik blir det först när ytterligare några, till exempel i ett ledarskikt, deltagit på något sätt. Är det det Lewin menar? Det skulle i så fall vara en mycket underlig användning av begreppet ”politik”. Nästa fråga gäller innebörden av ”alla i gruppen”. Är detta beslutfattarna i det aktuella fallet, det vill säga diktatorn plus de få ytterligare beslutsdeltagarna? Detta är den från språklig synpunkt rimliga tolkningen av satsen, men den är naturligtvis från saklig synpunkt helt orimlig. Det rimliga är istället att beslutet är bindande för större eller mindre delar av diktaturens invånare, men inte för beslutsfattarna själva.

Låt oss efter detta nu gå vidare till Lewins kapitel om diktaturer. Lewin skriver där inledningsvis så här (sid. 40): ”Den totalitära staten ska inte blandas samman med den auktoritära. I de totalitära staterna är hela befolkningen mobiliserad till stöd för regimen, som penetrerar samhällslivets minsta detaljer med sin kompromisslösa ideologi. I de auktoritära staterna råder däremot en viss grad av pluralism, utbredd apati bland medborgarna samt en sorts underförstådd mentalitet snarare än exakta förhållningsorder. Vi ska först granska tre utrerade diktaturer och sedan säga några ord om de auktoritära staterna.”

De tre utrerade diktaturerna är Sovjetunionen, det kommunistiska Kina och det nazistiska Tyskland. Men innan vi kommer in på Lewins behandling av dem är det av intresse att kommentera terminologin. Uppenbart är då att de tre nämnda diktaturerna inte är auktoritära, men är de totalitära? Först inför Lewin

begreppen "totalitära" och "auktoritära" på ett sätt som om denna distinktion vore uttömmande, men sedan tillkommer plötsligt, utan någon som helst förklaring, begreppet "utrerad". Betyder detta, undrar man därför, detsamma som "totalitär", eller är det en tredje kategori?

Frågan är befogad eftersom Lewin utan närmare kommentarer eller reservationer beskriver både den kinesiska diktaturen och den tyska som marknadsekonomier. "Efter Maos död 1976 följde en maktkamp, som slutade med ett genombrott för marknadsekonomin", heter det sålunda om Kina (sid. 45), och lite senare (sid. 46) sägs att "[k]ombinationen av privatkapitalism och politisk diktatur är också det som utmärkte den tyska nationalsocialismen." Båda påståendena är visserligen högst diskutabla, inskränkningarna i marknadsekonomin var och är betydande, men det är inte det viktiga här. Ett visst mått av marknadsekonomi fanns och finns ändå och "regimen" penetrerade eller penetrerar därför inte "samhällslivets minsta detaljer". De båda diktaturerna var eller är, enligt Lewins definitioner, alltså varken totalitära eller auktoritära. Även om den totalitära staten, enligt Lewin, inte skall "blandas samman med den auktoritära" så kan tydligen den "utrerade" diktaturen blandas samman med vad som helst.

Så några ord om diktaturernas tillkomst. Lewin håller här fast vid sin idé om samhällskontraktet. "När människorna börjar samarbeta och överlämnar sina rättigheter till staten för att få trygghet, måste detta vara en oåterkallelig process", heter det sålunda i första meningen i diktaturkapitlet (sid. 39). Och i slutet av kapitlet (sid. 51), och generellt beträffande diktaturer i vilka stor grymhet utövats, står det att "[m]edborgarna har överlämnat sin frihet till staten en gång för alla". Men när överlämnade invånarna i den blivande Sovjetunionen sin frihet till staten, och när skedde samma sak i Kina? På sin höjd kan man säga att ett partiellt överlämnande skedde i Tyskland i valet 1932.

Stor grymhet mot invånarna har alltså utövats i åtskilliga diktaturer och Lewin beskriver också detta i viss detalj beträffande Sovjetunionen, Nazityskland och det kommunistiska Kina. Och efter dessa så vitt jag kan se korrekta (!) redogörelser ställer han frågorna (sid. 50): "Hur kan all denna grymhet uppstå och utövas? Hur kan man förklara att människor kan ägna sig åt sådant storskaligt förtryck och mördande i statens namn?"

Och han fortsätter: "Svaret är att man nog bara kan gå fram så hänsynslöst, om man vet att man har historien på sin sida. Diktaturen vilar på en särskild historiesyn 'historicismen', enligt vilken vad som händer är bestämt på förhand." Så svarar alltså Lewin på sin egen fråga även om svaret, med ordet "nog", är försett med en viss reservation. Lite senare, och efter ett kort mellanliggande resonemang, avslutar han emellertid diskussionen om grymhetens orsaker så här (sid. 51): "Under 1900-talet, det blodigaste århundradet mänskligheten upplevt, drabbades miljontals människor av denna historieförfälskning, som offer eller som bödlar." Här är alltså reservationen borttagen. Vad som tidigare kanske var sant har nu blivit helt sant.

Men är denna förklaring verkligen rimlig? För det första: Varför skulle historiedeterminismen leda till just grymhet? Varför kan den inte leda till förstärkandet av vilken annan mänsklig egenskap som helst? Eller till passivitet för den delen eftersom allting ändå är bestämt? Dessutom är det ju så att historiedeterminismen, eller historicismen, är en filosofisk lära som utvecklades av framför allt Hegel och Marx och som växte sig stark under 1800-talet. Och detta leder till frågor om de ohyggliga grymheter som begåtts av diktatorer under de cirka 5000 år som det funnits diktaturer. Hade dessa diktatorer på egen hand funderat ut det som sedan kom att förknippas med Hegel och Marx, eller berodde alla dessa diktatorers grymhet på något annat? Och för att fortsätta: Hade diktatorerna i Sovjetunionen, Nazityskland och det kommunistiska Kina läst eller på annat sätt sig in i historicismen, eller verkade den på något sätt i alla fall i deras undermedvetna?

Till detta kan fogas ett par meningar om diktatorer och samhällskontrakt som finns redan i bokens början. Lewin gör där anspråk på att veta vad som rör sig i diktatorers hjärnor och skriver (sid. 13): ”Är det så illa att en person inte förstår ... [att han inte skall stjäla] ... är det rätt att bruka våld mot honom. Den enskilde bör ’tvingas att bli fri’ – en farlig formulering, som utövat en oemotståndlig dragningskraft på diktatorer i alla tider från Napoleon till Lenin, Hitler och Pol Pot.” Först undrar man naturligtvis hur Lewin, utan något som helst belegg, kan påstå detta. Men det viktiga i detta sammanhang är annars att här införs ett helt nytt diktatorsincitament. För vad detta än är för slags incitament så är det inte detsamma som historicismens. Det kan ju knappast vara nödvändigt att tvinga någon till något om allt är förutbestämt. Och, för att ta upp ytterligare en fråga om diktatorers incitament, vad menar Lewin när han skriver (sid. 20) att ”[b]åde välfärdsstaten och diktaturen sätter kollektivet främst”. I vilken mening satte till exempel de tre redan nämnda sentida diktaturerna kollektivet främst?

Efter detta lämnar jag diktaturerna och övergår till en del mer allmänna kommentarer. Först skall då sägas att Lewins bok är märkligt historielös. Redan citatet ovan, i vilket det talas om ”diktatorer i alla tider från Napoleon till ... Pol Pot”, ger en antydning om detta. Eftersom det funnits stater och diktatorer i cirka 5000 år är det märkligt att presentera Napoleon som en tidig diktator – i själva verket var han istället en mycket sen sådan. Och för att fortsätta – trots att det funnits stater under cirka 5000 år nämns i Lewins bok bara stater från de senaste få hundra åren. Inte ett ord, och för att ta bara några exempel, om forntidens Egypten, eller om antikens Grekland och Aten, ingenting om de romerska rikena, ingenting om köpmannastaten Venedig och ej heller något om de kinesiska dynastierna och staterna före våra dagars kommunistiska Kina. Och ändå antyds ibland ett omfattande tidsperspektiv. Lewin skriver till exempel (sid. 11), som jag redan citerat, att ”[i] tidernas början fanns ingen politik.” Men vad som menas med tidernas början preciseras inte på något som helst sätt.

Värt att kommentera är också Lewins behandling av den samhällsvetenskapliga teoriens ansats som ofta betecknas ”public choice”. Den enda författare han nämner i sammanhanget är James Buchanan, som han uppenbarligen inte har någon större respekt för. Och ändå är Buchanan varken den förste eller ende inom området och några försök att karakterisera ansatsen i dess helhet gör Lewin inte heller. På ett ställe (sid. 13-15) finns emellertid ett slags beskrivning av Buchanans bidrag, en beskrivning som är mycket oklar, uppenbart pejorativ och på en punkt direkt felaktig. Lewin skriver så här (sid. 14-15): ”Men för att försäkra sig om att ingen blir förbigången, bör kohandelsmetoden för säkerhets skull kombineras med enhällighetsregeln. Statsmakten bör tämjas genom ett krav på att alla beslut skall fattas i konsensus. Ingen blir då utanför. Ingen blir lurad.” Lewin visar här att han inte förstått Buchanan – ja det förefaller till och med som om han inte alls läst honom. Det centrala problemet hos Buchanan gäller ju istället rättfärdigandet av de nödvändiga avstegen från enhällighetsregeln. Hur kan de motiveras, och hur stora bör de vara – det vill säga till vilken grad av kvalificerad majoritet, eller kanske till och med till enkel majoritet.

Men utöver detta dyker ”public choice” upp hos Lewin även i andra sammanhang. Han skriver till exempel (sid. 14) att ”[p]ublic choice och läran om ’den minimala staten’ ... bildar den teoretiska kärnan i nyliberalismen, den högervind som blåste över världen under åttiotalet.” Eller att (sid. 61) ”... nyliberalismen blev beteckningen på den riktning som framträdde under 1980-talet med den minimala staten som ideal, privatisering som program och public choice-teorin som analysverktyg.” Och vidare talar han om (sid. 72) ”... en avkristnad tid, präglad av nyliberalism och public choice ...”. Bortsett från det i sak underliga i dessa utsagor innebär de också att Lewin själv bryter mot den regel som han, i ett annat sammanhang, riktar mot John Rawls (sid. 17), nämligen att ”[i]ntellektuell ärlighet föreskriver ... att man öppet redovisar sina värderingar och sedan argumenterar för dem”.

En annan uppenbar brist i Lewins bok är hans mycket grova, för att inte säga slarviga, klassifikation av stater. Jag har redan nämnt de oklara definitionerna av totalitära och auktoritära diktaturer, men det finns mer än så. Lewin skriver sålunda (sid. 39) att ”[i]dag är ungefär en tredjedel av världens länder diktaturer av varierande hårdhet, medan två tredjedelar styrs demokratiskt, givet definitionen att demokrati är en styrelseform varigenom makten erövrar genom konkurrens om folkets röster.” Denna formulering utesluter alltså den stora mängd av stater som – till exempel på grund av allvarlig korruption, långtgående fiffel med röster eller annat negligierande av författningsregler – ligger någonstans mitt emellan de diktatoriska och demokratiska extremerna. Och just i en bok om grunderna för vetenskapen om stater är denna schablonmässighet naturligtvis särskilt allvarlig.

Jag har nu beskrivit en del brister i Lewins bok men därvid också behandlat en del avsnitt mer än andra. I övriga mindre behandlade avsnitt ser

boken dock ut på samma sätt. Genomgående präglas framställningen av bristande tankeskärpa, lösliga eller obefintliga definitioner av viktiga begrepp, historielöshet, egendomliga påståenden utan belägg, motsägelser, på sina ställen besvärande sakfel, och så vidare. De två sista företeelserna bör kanske exemplifieras ytterligare och jag börjar med en motsägelse. Lewin skriver på ett ställe (sid. 62) att "[e]fter välfärdsstatens exempellösa expansion har utvecklingen vänt under den senaste 25 åren och åtstramning och privatisering har präglat utvecklingen". Och på ett annat ställe (sid. 95) att "[e]fter kalla krigets slut har välfärdsökningen blivit politikens överordnade riktmärke."

Så till en sakframställning med allvarliga fel. "Allmänningens tragedi kan lätt formuleras som ett 'Fångarnas dilemma' ..." skriver Lewin (sid. 66), men så är det inte. Det är sant att det finns vissa likheter mellan det två "spelen", men skillnaderna är också stora. I fångarnas dilemma deltar två spelare, de spelar bara en enda gång, och båda är okunniga om den andres agerande. I allmänningens tragedi deltar istället många aktörer, aktiviteterna är kontinuerliga och utdragna i tiden, och de olika aktörerna kan mycket väl vara medvetna om varandras beteenden. Lewins presentation av allmänningens tragedi i ett enkelt fyrfältsdiagram är därför orimlig. Den innebär till exempel att han tvingas behandla alla utom "Jag själv" som en enda enhetlig spelare, vilken han kallar "Alla andra". Men det är inte bara det. Med den aktörsuppsättning som Lewin valt blir diagrammets nyttosiffror också orimliga. Om "Alla andra" väljer egennyttn framför återhållsamhet så blir utfallet "det tragiska", det vill säga allmänningen förstörs, alldeles oberoende av om "Jag själv" handlar egennyttigt eller visar återhållsamhet. Diagrammets nyttosiffror visar emellertid något helt annat. Till detta kommer att textens hänvisningar till fälten i diagrammet är obegripliga.

Lewins bok lämnar alltså mycket i övrigt att önska. Frågan är då hur det kunnat bli så här. Ett möjligt svar, eller åtminstone en del av ett sådant, är att Lewin själv inte använt sig av sina egna källor. I slutet av boken finns en lång litteraturlista, men i själva huvudtexten är hänvisningarna till verken i denna lista få.

På ett ställe (sid. 25) talas till exempel om "spelteori" och om "ett arbete från slutet av andra världskriget", men vilket arbete det är fråga om framgår inte. Ser man till litteraturlistan, och beaktar "slutet av andra världskriget", så hittar man emellertid ett arbete som beskrivningen stämmer på, nämligen *von Neumann & Morgenstern, Theory of Games and Economic Behavior*. Om man istället beaktar innehållet i själva huvudtexten stämmer emellertid inte detta. Då aktualiseras istället *Thomas Schelling, The Strategy of Conflict* som också finns med i litteraturlistan, men bara där. I huvudtexten finns över huvud taget ingen hänvisning till Schelling. (Inom parentes kan kanske också nämnas att båda titlarna är felaktigt angivna i litteraturlistan. Schellings bok skall ha "The" i titeln, som här, och den andra boken skall inte ha det, vilken den dock har i litteraturlistan.) Och, för att fortsätta: på ett annat ställe (sid. 98) talas om de i ett

visst sammanhang ”ledande böckerna” utan att det på något som helst sätt framgår vilka dessa är. Och så där är det rakt igenom hela boken.

Källhänvisningar i huvudtexten är undantag snarare än regel. Och även i de fall då det framgår vilken källan är saknas sidhänvisning. Det finns inte någonstans i hela boken någon hänvisning till en källas sida.

Utöver allt detta är det till slut också uppenbart att Leif Lewin misslyckats i sin huvudambition att integrera statsvetenskapens olika delar. Den samarbetets röda tråd som han inledningsvis talar om försvinner snabbt ur sikte, och så måste det naturligtvis vara om också icke-demokratiska stater av skilda slag skall behandlas. Lewins tillkortakommanden är alltså uppenbara. Hur kommer det sig, frågar man sig därför till slut, att Studentlitteratur – ett förlag med vetenskapliga och akademiska ambitioner – kunnat ge ut en skrift av detta slag?